

La música i l'entreteniment al temps de Jaume I. Consideracions sobre les fonts i problemes de mètode¹

Stefano M. CINGOLANI

Parlar de la música i els seus intèrprets al temps del rei Jaume I, o dels seus immediats successors, no és gens fàcil, malgrat la presència d'obres ja clàssiques, tant sobre la música com sobre els joglars com a executors musicals o protagonistes de l'entreteniment². Perquè és d'aquesta música profana en vulgar que vull tractar, i no pas de la religiosa o la de textos en llatí conservats en alguns monestirs, dels quals, tanmateix, és adient recordar l'existència³.

Per tal de poder enfocar el tema amb prou garanties i aportar una visió que, si no és del tot nova, almenys vol ser crítica, es requereix prèviament certa reflexió metodològica sobre la tipologia de les fonts a la nostra disposició i com es poden utilitzar en l'intent de dibuixar un panorama que sigui alhora complex i el més rigorós possible. Tot i que, de fet, seran més les preguntes que plantejaré i els dubtes que aixecaré, que no pas les respostes segures que podré proporcionar.

Perquè les fonts directes són escasses, heterogènies i ofereixen informacions limitades que no sempre permeten ser compaginades amb fiabilitat en un discurs unitari. Analitzar les dades provinents de diferents àmbits, com ara el documental, l'icono-

1. Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte *Ioculator seu minus. Performing Music and Poetry in Medieval Iberia* (European Research Council, núm. 772762), amb seu a la Universitat de Barcelona.
2. Clàssics com ara FARAL, Edmond. *Les jongleurs en France au Moyen Âge*. París, Champion, 1910 o MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. *Poesía juglaresca y juglares*. Madrid, Espasa Calpe, 1991.
3. ANGLÈS, H. *La música a Catalunya...*, que s'ocupa d'aquest repertori, estudia altres circuits de difusió i recepció. Aquest és sobretot el cas de Ripoll, en contacte, no sabem de quina forma, amb corrents poètics nord europeus, com mostren un parell de poemes copiats a manuscrits provinents del monestir i que formen part del conjunt conegut com *Carmina Burana* (ANGLÈS, H. *La música a Catalunya...*, p. 251-252, 255) o l'obra, de mitjans segle XII, de l'escriptor conegut com Anònim, o Anònim enamorat, de Ripoll i les seves poesies en llatí, encara que no tinguin música.

gràfic, el textual o el musical, com si formessin necessàriament un conjunt homogeni, és una operació legítima quan aquests àmbits són coherents per època i espai geogràfic, com ara les terres de la Corona d'Aragó a la segona meitat del segle XIII. Tot i així, tampoc en aquest cas, semblant operació no es pot dur a terme sense tenir prèviament una clara percepció de la qualitat de les diferents fonts. En efecte, davant la seva fragmentació i els nombrosos buits que aquestes presenten, la temptació tradicional és la d'anar aplegant, des de dominis geogràfics o cronologies diferents, elements aparentment complementaris que no sempre són del tot homologables. D'aquesta manera s'aconsegueix proposar un dibuix que pot ser molt satisfactori, integrador, ric en matisos o, en el cas d'execucions musicals, sonorament atractiu, però que al mateix temps sempre s'exposa al perill de la poca historicitat. En certa manera, s'estaria fent una operació de restauració semblant a la que va dur a terme Eugène Viollet-le-Duc a les muralles de Carcassona, amb efectes comparables als del *neo-Gothic* a Anglaterra o de la recreació de Santa Maria de Ripoll per part d'Elies Rogent, a més d'altres recuperacions, més o menys «pures», d'elements medievals en l'arquitectura.

Especialment per aquesta època, cada tipologia de font s'ha d'analitzar a fons i críticament per copsar-ne el biaix informatiu propi. Només després d'haver dut a terme aquesta anàlisi es podrà intentar una recomposició que sigui alhora prou matisada i variada, així com històricament creïble, amb totes les cauteles que s'han de tenir presents, encara més en el cas que s'utilitzin elements provinents de fora de la Corona d'Aragó per tal d'intentar formular una visió sintètica.

A continuació parlaré més aviat de músics —de fet, de joglars—, que no pas de música, i menys encara de pràctica d'execució, no sols per la meva incompetència musical, sinó perquè, amb comptadíssimes excepcions, no ens han arribats gaire testimonis de text musical profà d'aquesta època segurament produït o conegut a la Corona d'Aragó. Els aspectes estrictament musicals, tant pel que fa a l'edició de les peces i el seu estudi, com a l'execució, corresponen a altres especialistes. Tampoc hem d'oblidar que, de molta de la música que es tocava, no ens n'ha arribat la melodia: de fet, en el cas de la música instrumental, aquesta molt possiblement no es transmetia per escrit. Finalment, s'haurà d'estendre l'anàlisi a l'entreteniment en general, atès el fet que, de la gairebé totalitat dels joglars que apareixen a la documentació, no en sabem l'especialitat, així que no podem considerar-los tots, per defecte, com a músics i/o intèrprets de poesia amb música.

Amb aquesta finalitat, i almenys pel que fa a les fonts documentals, s'haurà d'ampliar una mica l'horitzó cronològic, per intentar donar sentit a algunes de les escasses

dades provinents del regnat de Jaume I. La millor manera per poder introduir i il·lustrar la complexitat del tema és començar amb alguns exemples⁴.

El 17 de març de 1235, el rei Jaume I, en el marc d'unes noves constitucions de Pau i Treva, legislava sobre els joglars i establia que ni el rei ni cap home o dona podia donar res a cap joglar, joglaressa, soldadera o cavaller salvatge, però que tant el rei com qualsevol altre noble podia tenir amb ell un joglar i donar-li el que desitgés; a més, s'establia que cap joglar, joglaressa o soldadera podia compartir la taula o la manta d'un cavaller o de la seva dona, ni menjar ni jeure amb cap dona de cavaller ni besar-la⁵.

Quan es proclama una normativa és perquè el comportament general hi és contrari⁶, i es fa evident com aquests articles de les constitucions anirien en contra tant de la munificència envers els joglars, típica del valor cortès de la *largueza*, com de la possibilitat de tenir-ne més d'un a sou, és a dir, al servei del monarca o dels nobles. Finalment, els articles farien referència a una presència dels joglars a la vida quotidiana dels seus protectors que semblaria ser molt íntima —i que hauríem de contrastar amb episodis explicats per les *vidas* dels trobadors, per exemple, o altra narrativa occitana. Hem de veure l'articulat de les constitucions com una forma de reacció, possiblement d'influència eclesiàstica, a costums que s'havien anat estenent arran de la difusió de la lírica trobadoresca i de la cultura cortesana a les terres de la

4. A les citacions de documents es fan servir les sigles següents: ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó; ACB: Arxiu de la Catedral de Barcelona; ACBC: Arxiu Comarcal del Baix Camp; AC-GAX: Arxiu Comarcal de la Garrotxa; AHG: Arxiu Històric de Girona; AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.
5. «[VII.] Item, statuimus quod nos, nec aliquis alius homo nec domina, demus aliquid alicui ioculatori vel ioculatrici, sive soldadarie seu milite *salvatge*, sed nos vel alius nobilis possit eligere et habere ac ducere secum unum ioculatorem, et dare sibi quod voluerit. [...] [IX.] Item, statuimus quod ioculator, nec ioculatrix, nec soldataria, presentes vel futuri, nec illa que olim fuit soldataria, sedeant ad mensam militis nec domine alicuius, nec ad gausape eorundem, nec comedant nec iaceant cum aliqua dominarum in uno lecto vel in una domo, nec osculentur aliquam earundem». *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XII-XIII)*. Edició a cura de Gener Gonzalvo i Bou. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, col·lecció «Textos Jurídics Catalans, Lles i Costums», núm. II/3, p. 186-187.
6. Davant de les queixes de l'aljama sarraïna de Tortosa, a causa del fet que el batlle de la ciutat li ho prohibia, el rei Alfons I, pel setembre de 1180, donava permís a l'aljama de llogar joglars i cantadores en ocasió de les núpcies. *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*. Isabel Sánchez Casabón (ed.). Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995, doc. 313, cit. per ANGLÈS, H. *La música a Catalunya...*, p. 325.

Corona d'Aragó? O la realitat que es vol corregir no té necessàriament a veure amb el complex sistema de valors cortesans, sinó amb situacions més lúdiques i moralment compromeses? De moment, diria, aquesta és tan sols una pregunta que ens hem de plantejar sense poder proporcionar cap resposta segura.

Un dels tòpics sobre els joglars, que tot i ser romàntic no és menys cert, és que són uns rodamons. Malgrat això, hi ha casos de joglars que no sols no deixen les seves terres nadiues per viatjar, sinó que, aparentment, no es mouen de la ciutat on resideixen i que no tenen necessàriament a veure amb ambients propers al rei o als nobles. Per exemple, l'1 de juliol de 1292 trobem documentada la joglaressa Benvinguda, ja difunta, que havia estat propietària d'unes cases a Barcelona⁷. Es tracta, doncs, d'una persona amb certs recursos econòmics i ben instal·lada en el teixit urbà. Passa una cosa semblant amb Bernat joglar,⁸ que també posseïa unes quantes cases, fins al punt que va donar nom al carrer de Barcelona que encara avui es diu carrer d'en Xuclà⁹. En aquestes possessions de béns immobles hi hem de veure el rendiment de l'activitat professional, o també, com trobarem a la segona meitat del segle XIV, el resultat d'activitats especulatives? També coneixem, tot i que els tenim documentats més endavant, ministres estrangers que es queden a viure a Barcelona¹⁰. De totes maneres, no serien els primers en establir-se a la Corona d'Aragó, atès que ja al repartiment de València hi apareixen joglars forans com ara Assalt de Vasats (que podria haver vingut amb la reina Violant d'Hongria)¹¹, o Guillem d'Avinyó i la seva esposa Gasqueta¹².

7. ACB, perg. 2-30-61j.

8. Al segle XIII ens trobem en un moment de fixació dels cognoms, així que en el cas d'un nom propi acompanyat per la referència a un ofici, com per exemple «oller», «ferrer» o «joglar», no és sempre fàcil determinar si es tracta de l'esment directe a l'ofici (un Bernat que és joglar), si és un ofici que al mateix temps s'està fixant com a cognom (un Bernat que és joglar i el seu ofici esdevé cognom, és a dir Bernat Joglar, que és un joglar), o la fixació ja s'ha donat (en aquest cas seria Bernat Joglar, i el joglar hauria estat possiblement el pare o l'avi).

9. Per exemple ACB, 2-17-18i (6-II-1300).

10. Els fogatges i altra documentació notarial permet fixar els llocs on vivien i algunes de les seves activitats econòmiques.

11. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 5, f. 46r, primera numeració); ed. Bofarull 1856a, p. 188. La base de dades serà accessible des de la pàgina web del projecte MiMus: <<http://mimus.ub.edu>>. En aquest treball s'adopta un sistema de citació abreujat per a les referències als documents del corpus: després de la cota arxivística, i sense ambició d'exhaustivitat, se cita la bibliografia considerada més significativa sobre cada document. La bibliografia completa es podrà consultar a la MiMus DB.

12. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 6, f. 92r, primera numeració); BOFARULL y MASCARÓ, Próspero de. *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*. Barcelona, Im-

Al mateix temps, aquest Bernat joglar ens posa davant de l'homonímia de molts d'aquests professionals, que no sempre podem diferenciar amb seguretat, perquè de joglars que es deien Bernat n'hi ha més d'un, com aquell que el 1285 formava part de la Casa del rei Pere¹³, o a principi del segle següent —si no es correspon a cap dels Bernats del segle XIII— un Bernat joglar de Cervera, fill de Cerveró. Com ja vaig insinuar, aquest Cerveró podria ser Guillem de Cervera, és a dir Cerverí de Girona¹⁴. Aquell sobrenom que en un primer moment assenyalava una provinença, Cerverí = aquell de Cervera, i que el trobador hauria assumit un cop desplaçat a Girona (possiblement es tracta del bisbat, i no pròpiament de la ciutat), amb el temps podria haver estat sentit com un diminutiu; i si en llatí, com també en italià, per la creació dels diminutius és més productiva la desinència *-inus*, en català ho és més la desinència *-onus*. És només una hipòtesi, ja que de moment no hi ha proves que testimoniiïn la relació entre el Cerverí trobador i aquest Bernat joglar¹⁵.

Aquesta dicotomia, entre una vida més aviat sedentària i una d'itinerant, ens posa també davant de la problemàtica de com s'aprenia l'ofici. Perquè, per un costat, trobem famílies de joglars, com els germans Pere i Centpunys o, si la hipòtesi fos bona, el Bernat fill de Cerverí, la família Ramàs¹⁶, i algunes més, com els italians Maletó al segle XIV¹⁷, per a les quals podem pensar que hi va haver una transmissió de l'apre-

prenta del Archivo, 1856 (Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón-CODOIN 12), p. 499.

13. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 58, f. 17v); ed. SOLDEVILA, Ferran. «Més notícies sobre joglars del temps de Pere el Gran de Catalunya-Aragó». *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, 13 (1958), p. 17-262, doc. 5.
14. Pel nom, *vid.* CABRÉ, Miriam. *Cerverí de Girona: un trobador al servei del rei Pere el Gran*. Barcelona, Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears, 2011, p. 19-24 i per al possible fill, CINGOLANI, Stefano M. «Joglars, ministres i xantres a la Corona d'Aragó (segles XIII-XV). Observacions i perspectives de recerca a propòsit d'un diplomata en curs». *Cobles e lays, danses e bon saber. L'última cançó dels trobadors a Catalunya: llengua, forma, edició*. Anna Alberni i Simone Ventura (ed.). Roma, Viella, 2016, p. 243-244.
15. Aquesta hipòtesi és feta més complicada i atractiva per una notació, massa elusiva, dels dies 26-30 de novembre de 1388, que llegim en un manual del notari Jaume de Trília (AHPB, 53/8, f. 10v-11r), on trobem escrit (amb la resta del document en blanc): «Sit omnibus notum quod ego Constanca, uxor Serveroni *delz juglars* [...] Fuit cancellata sequens nota prout continetur in manuali. Sit omnibus notum quod ego Constanca, uxor Serveroni *delz juglars*, quondam».
16. *Vid.* CINGOLANI, Stefano M. «Música i poesia a la coronació d'Alfons el Benigne (3 d'abril de 1328). Estudi de cas i reflexions metodològiques». En premsa.
17. En aquest cas, com en altres de músics posteriors a l'època estudiada, no donaré referències documentals perquè el treball s'allargaria massa: es podran trobar tots indexats a la MiMus DB.

nentatge a l'interior de la família. Per l'altre, ens fa interrogar sobre com podia funcionar el tirocini o el passatge de coneixements en l'ofici de la joglaria, que tant inclou la dansa o la prestidigitació, entre d'altres especialitats, com l'art de compondre text i música per a un poema.

En el cas de joglars/trobadors com Cerverí de Girona, o Guillem de Berguedà al segle precedent, haurem de pensar en un mestratge directe i personal d'algun altre trobador?¹⁸ O, versemblantment, en la possibilitat que hagin actualitzat formes poètico-musicals alienes, d'entrada, a la poesia trobadoresca a partir d'una mínima formació cultural prèvia, obtinguda en algun monestir o església? O, finalment, en l'autoaprenentatge a partir de testimonis escrits, bé poemes, o bé per mitjà d'algun tractat com les *Regles de trobar* de Ramon Vidal de Besalú? Amb el benentès que les diferents opcions no són necessàriament alternatives.

La qüestió no és secundària, perquè té a veure amb la formació i l'aprenentatge del seu art per part dels joglars, i més quan són també poetes. Per exemple, l'infant Pere o el mateix Cerverí de Girona, aproximadament coetanis, on van aprendre a escriure poesia? No tenim cap prova directa que les cobles de l'infant i rei Pere o les composicions de Cerverí tinguessin música, però almenys en el cas de Cerverí hem de pensar que sí: si no tots, almenys part dels seus poemes, com ara les danses, no poden ser vistos com purament textuals.

Pel que fa a l'ensenyament directe, encara que ens porti una mica fora dels límits cronològics d'aquest treball, ja a primers del segle XIV, podem adduir el cas d'una tal Agnès, filla de John de Bonlloc, anglès (de Beaulieu, Hampshire, a prop de Southampton?), i de la seva esposa Bernarda, que els pares confien a Bernat Roca, de Saint-Thibery (Sant Tiberi, a l'Hérault), i a la seva esposa Astruga, perquè aprengui l'ofici de la joglaria¹⁹.

Aquests pocs exemples, i alguns amb cronologia lleugerament posterior al regnat de Jaume I o del fill, Pere II, i nét, Alfons II, amb la seva diversitat de situacions i problemàtiques, tant cortesanes com no, que s'han de tenir en compte, mostren què

18. Si hem de creure a la *vida* d'Aimeric de Peguilhan aquest va venir a Catalunya i Guillem de Berguedà el va acollir i el va fer jugar, *vid.* BOUTIÈRE, Jean i SCHUTZ, Alfred H. *Biographies des troubadours. Textes provençaux des XIIIe et XIVe siècles*. París, Nizet, 1973, 2a edició, p. 425, 9-11.
19. MiMus DB (ACBC, Escrivania Comuna de Reus, Fragments de Protocols Notarials (1297-1310), caps 1/1) i que podria identificar-se amb l'Agnès, joglaressa anglesa que tenim testimoniada a la cort del rei Pere III pel setembre de 1337, vg. MiMus DB (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 310, f. 49v), tot i que no en podem estar del tot segurs.

complex que pot ser fer-se una idea de l'activitat musical profana, com en general de l'entreteniment joglaresc, al temps del rei Jaume I. I això tant si volem entendre la Corona d'Aragó en general, com més directament els ambients propers al rei, allò que amb certa aproximació la bibliografia assenyala com a Cort, concepte complex i debatut sobre el qual tornaré.

En efecte, si la documentació d'arxiu, com veurem, és escassa i, sobretot, no permet precisar l'especialitat del joglar, tampoc les fonts literàries directes són gaire abundants. Si mirem, al *Llibre dels fets* els joglars hi són completament absents; a la *Crònica* de Bernat Desclot, només apareixen citats, i de manera genèrica, en grans actes cerimonials²⁰, i haurem de recórrer, amb totes les cauteles aconsellables, a la informació dels moralistes, com ara Ramon Llull, per tenir algunes descripcions de llur presència en diverses situacions de la vida quotidiana²¹. Que les cròniques estan més aviat dedicades a esdeveniments polítics i bèl·lics, és un fet conegut, així que no ha d'estranyar l'absència de joglars; al mateix temps, però, al segle següent, a la *Crònica* de Ramon Muntaner, sí que es fa esment dels moments lúdics i els balls, amb l'apogeu en la descripció de les festes per la coronació d'Alfons III a Saragossa la Pasqua de 1328²². Hem d'atribuir-ho tot a la diferent sensibilitat dels cronistes: un rei, un secretari de la cancelleria i un ciutadà de província? O hi hem de veure també, en el mig segle que corre entre la composició del *Llibre dels Fets* i la *Crònica* de Muntaner, un canvi de costums en les elits que va dur a una major presència de joglars a la Cort o al servei dels nobles?

Per la seva banda, els filòlegs han dedicat molta atenció als trobadors. Llur presència en l'escena cultural i musical del segle XIII és indubtable, però s'haurà de considerar amb un ull més crític per intentar contextualitzar-la de manera històricament més exacta. Perquè no és del tot senzill compaginar la informació que s'extreu de la documentació amb els relats tradicionals sobre la presència i la vinculació dels reis

20. *Bernat Desclot: Llibre del rei en Pere*. Stefano M. Cingolani (ed.). Barcelona, Barcino, 2010, p. 58, 151, 184; totes escenes de reunions públiques on es fan regals als joglars destacant la generositat i cortesia del rei, o el que informa el Bon Comte de les acusacions contra l'emperadriu, p. 81-82.

21. SARI, Simone. «La représentation du jongleur et du troubadour dans l'oeuvre de Ramon Llull». *La réception des troubadours en Catalogne*. Miriam Cabré, Sadurní Martí i Albert Rossich (dir.). Turnout, Brepols. En premsa amb bibliografia precedent.

22. Vid. SANCHIS FRANCÉS, Raül. *La festa i la dansa en les fonts historiogràfiques de la memòria. Corpus documental de la ciutat de València (segles xiii-xvii)*. Barcelona, Esbart català de dansaires, 2020; i CINGOLANI, S. «Música i poesia a la coronació d'Alfons el Benigne...»; Anna Fernández Clot està treballant sobre el tema en l'àmbit del projecte MiMus.

d'Aragó amb la poesia trobadoresca, sobretot si no valorem amb atenció les èpoques i els contextos polítics i geogràfics.

Les fonts iconogràfiques, finalment, poden ser nombroses en mostrar la presència de músics, ballarines i saltimbanquis. Ara bé, les úniques, o gairebé l'única font d'aquesta època que ens du a un context clarament cortesà no prové de les terres del rei Jaume, sinó de la propera Corona de Castella, amb les luxoses miniatures dels manuscrits de les *Cantigas de santa Maria* del rei Alfons X.

La documentació d'arxiu, que és la que em concerneix més directament, com ja he dit, no és abundant i es presenta també amb un biaix informatiu important a causa de les seves característiques i tipologia al llarg del segle XIII. Per fer-nos-en una idea aproximada: s'ha de posar èmfasi, d'entrada, en el fet que a la MiMus DB es recullen un centenar escàs de documents d'entre 1232 i 1291, per agafar una cronologia àmplia que surt dels límits reduïts del regnat de Jaume I, ja que presenta problemàtiques semblants i ofereix certa continuïtat bé en els noms dels joglars, bé en les tipologies documentals. Mentre que, per l'època immediatament següent, el regnat de Jaume II, des de 1291 fins a 1327, comptant-hi també la documentació emesa per l'infant Alfons, ja se superen llargament els tres-cents, i, a més dels números, que per si sols són eloqüents, augmenta enormement la qualitat i diversitat tipològica dels mateixos documents.

En especial, per l'època que ens interessa, ens trobem amb la falta de documentació comptable generalitzada com la que comença a aparèixer als llibres de tresoreria del Mestre Racional²³ o als registres de Cancelleria de la sèrie *Tresaurarii*, que no existeixen fins ben entrat el regnat de Jaume II. Així que el seu regnat, també per aquest aspecte, representa una línia divisòria important en la quantitat i qualitat de la documentació i, per consegüent, en la possibilitat d'apreciar la presència tant de joglars itinerants com de personal fixe a la Cort.

Al mateix temps, però, cal preguntar-se si l'absència de documentació conservada significa absència del fenomen. Vull dir que, si ja en els primers anys del regnat de Jaume II trobem, per exemple, donacions gracioses a joglars que han actuat davant del rei, amb l'especialitat que sigui i que difícilment podem precisar, no haurem de creure que la situació ja s'havia d'haver presentat abans i que senzillament no en tenim cap prova documental? És perillós fer-ho, però no ho podem descartar del tot, ja que d'altra manera hi ha situacions per a les quals no tindríem cap tipus d'explicació. Tot i així, s'ha de procedir amb cautela.

23. Aquest és un càrrec introduït des de Sicília, *vid.* MONTAGUT, Tomàs de. *El Mestre racional a la Corona d'Aragó*. Barcelona, Fundació Noguera, 1987.

També si entenem la Cort com espai més social que no pas físic i estable, ja que tant els reis com els infants es troben en una condició de perllongada itinerància — concepció que finalment han acceptat també els estudiosos de la literatura²⁴—, la documentació directament emesa per Jaume I ens diu molt poc del funcionament d'aquesta Cort, ja que la major part dels documents que conservem es refereixen al repartiment de terres i cases tan bon punt fou conquerit el regne de València, i van lligats, en anys posteriors, a aquestes mateixes possessions i als joglars que n'havien estat beneficiaris o, de totes maneres, ens presenten situacions que difícilment es poden definir sense més com a cortesanes.

Finalment, s'ha de subratllar una última cosa. A la documentació, a part d'alguns pocs clarament identificats com trompeta o tabaler, tots els altres joglars, també dits mims en pocs casos o histrions —aplegant en una única categoria, i amb noms de regust clàssic que assenyalaven més aviat actors, saltimbanquis, prestidigitadors o altres que no eren exactament músics—, es presenten sense cap distinció d'ofici²⁵. Així que, de les fonts documentals, si no tenim altres elements externs, com en el cas gairebé únic per aquesta època de Cerverí de Girona, no podem saber l'exacta especialització de cadascú: si cantaven i/o tocaven o si eren ballarines, saltimbanquis o prestidigitadors. Això dificulta encara més treure conclusions fiables respecte als espais o al tipus d'entreteniment del qual gaudien el monarca i el seu entorn més immediat, allò que podem qualificar en un sentit ampli com la Cort.

Si mirem els documents conservats de Jaume I, s'ha de notar que fins aproximadament el 1250, com ja he dit, es tracta només d'assignacions de terres o cases en el repartiment de València. Haurem de pensar que els joglars beneficiats havien actuat per entretenir el campament militar que posava setge, ja fos a Castelló o a València. Els setges eren moments bàsicament estàtics i sovint amb poca activitat, mentre que els trompetes i els tabalers podien també acompanyar les tropes en alguns desplaçaments, a més de cridar l'atenció dels assetjants a possibles ordres reials. També podem considerar que, possiblement, van ser senzillament repobladors del nou regne acabat de conquerir i que necessitava habitants cristians. No sols no en sabem les

24. Vid. per exemple HARVEY, Ruth. «Courtly culture in medieval Occitania». *The Troubadours. An Introduction*. Simon Gaunt i Sarah Kay (ed.). Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 8-27; o CABRÉ, M. *Cerverí de Girona...*, p. 151-154, tot i que el fet de seguir parlant de Cort i de cortesia sempre genera superposició d'imatges amb una Cort estable i amb cert caire literari.
25. De la terminologia i les denominacions dels joglars als documents del corpus n'ha parlat Anna Fernández-Clot el 24 de març de 2022 al III Congrés Internacional *El Patrimoni Musical de la Corona d'Aragó*, i serà publicat en la monografia del congrés.

especialitats, sinó que tampoc mostren haver estat al servei del monarca, fora, eventualment, d'un temps molt concret, i a uns espais —els campaments militars— que amb força dificultats es podrien definir com a Cort.

A partir d'aquest moment, aproximadament el 1250, és quan es comencen a copiar els documents als registres de Cancelleria²⁶. A part de seguir trobant assignacions o reassignacions de terres al regne de València, i més enllà dels pagaments a alguns joglars en ocasió de l'enregistrament de les despeses ocasionades en l'itinerari del rei, com tenim testimoniats en aquest mateix context per l'infant Pere, hi ha dos tipus de documents de cert interès: l'enfranquiment d'alguns impostos, que haurem d'interpretar com a gràcia pels serveis prestats, tot i que no sabem quins van ser ni quan van tenir lloc, i, més interessant encara, la concessió de rendes vitalícies.

Aquesta darrera tipologia la trobem en tres casos, en concret el 9 d'agost de 1258, quan el rei assigna una renda de 3 diners al dia, uns 90 sous l'any, al joglar Bernat Orat, que, vist el cognom com a senyal d'ofici en aquesta època, possiblement era un foll²⁷; el 28 de febrer de 1273, quan en concedeix una de 300 sous l'any a Cerverí de Girona, joglar²⁸; i, finalment, el 23 d'abril de 1275 quan fa una assignació en favor del joglar jueu Maaluix Alcoquí, a qui havia donat el càrrec de pesador del pes reial a Lleida²⁹. D'entrada s'ha de notar que de cap d'aquest joglars es diu que sigui de la Casa del rei. Em sembla evident, tanmateix, que en el cas de rendes vitalícies els beneficiaris han d'haver actuat en servei del monarca, fet que sabem per segur en el cas de Cerverí, i s'espera que ho segueixin fent amb certa continuïtat³⁰. Com i quan, fa de mal dir, especialment pel que fa a Maaluix, ja que trobarem altres joglars jueus relacionats amb els reis al segle XIV, però no amb una presència estable a la Casa del monarca, com

26. Vid. TORRA PÉREZ, Alberto. «Los registros de la cancillería de Jaime I». *Jaume I. Commemoració de viii centenari del naixement de Jaume I*. M. Teresa Ferrer Mallol (ed.). Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, vol. I, p. 211-229.

27. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 62r); ed. HUICI MIRANDA, Ambrosio i CABANES PE-COURT, María Desamparados. *Documentos de Jaime I de Aragón*. 5 vols. València, Anubar, 1976-1988, doc. 1041. En un document de 1311 trobem que és definit joglar, MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 207, f. 215v).

28. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 21, f. 107r). La concessió era coneguda, per la renovació que en va fer el rei Pere, però no pas el document original.

29. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 20, f. 243r); ed. ROMANO, David. «Mahalux Alcoquí, extraño juglar judío de los Reyes de Aragón (1273-1301)». *Sefarad*, 44/2 (1984), p. 183-210, doc. 3; aquest tipus de recompensa amb un ofici municipal, la tornarem a trobar en alguns casos, i no sols per joglars jueus, al llarg del segle XIV.

30. Trobem un Maaluix als itineraris de l'infant Pere, sense poder estar segurs de la identificació, i encara és actiu al llarg del regnat de Jaume II.

altres músics, ni rebent una quitació³¹. La situació de Cerverí és certament diferent; de la de Bernat Orat no en tenim proves, a part del fet que rebia una assignació molt inferior a la de Cerverí que es pot deure a la diferent categoria professional.

De fet, fins molt més endavant, i també un cop comencem a disposar de registres de tresoreria, no consta positivament que els joglars al servei dels monarques rebes-sin una provisió i/o una quitació ordinària. Així mateix, el fet que el 17 de novembre de 1284 trobem el pagament per la quitació d'un tal Joan, possiblement joglar de l'in-fant Alfons³², i el 29 de març de 1286 una altra per Bernat joglar, que serà el Bernat de la Casa del rei³³, permet pensar que hi havia diferents formes de retribució, ara amb sou —si no les hem de considerar remuneracions per èpoques molt concretes i limi-tades³⁴—, ara amb rendes, a més de les possibles donacions gracioses en cas d'actua-cions, que per aquesta època no tenim testimoniades, si el joglar no residia de forma estable amb el seu senyor, i especialment si era forà, o també quan acompanyaven el senyor en algun desplaçament, tot i que en aquests casos els pagaments eren només mentre estiguessin de viatge.

L'any 1288 trobem un Tomasi «joglar nostre»³⁵, és a dir del rei Alfons, que havia d'haver-lo acompanyat, bé a la conquesta de Mallorca, pel novembre de 1285, o bé a la de Menorca el 1287, ja que l'assignació que li és feta, i que encara no li havia estat pagada, és reclamada al tresorer de Mallorca, en aquells moments Pere de Llebià³⁶. També per aquesta època, i com deixaven sospitar les ordinacions de 1235, trobem un joglar al servei d'una dama, és a dir, Castanyet, joglar de Guilleuma de Montcada³⁷.

El joglar que un rei o un noble podia tenir, sempre segons establien les consti-tucions de 1235, havia de rebre un sou o alguna compensació, i aquests pagaments serien un indicatiu de la forma en què eren efectuats. Sens dubte, però, són testimonis tan ocasionals i escassos, també si els comparem amb les dades relatives al regnat de

31. Sobre els joglars jueus i sarraïns remeto als estudis de Simone Sari, en preparació en el marc del projecte MiMus.
32. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 52, f. 74r); cit. ANGLÈS, H. *La música a Catalunya...*, p. 323.
33. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 65, f. 174v); regest a TRENCHS ÒDENA, Josep. *Documents de cancelleria i mestre racional sobre la cultura catalana medieval*. Barcelona, Institut d'Es-tudis Catalans, 2011, doc. 63.
34. El conjunt de pagaments en què apareix la quitació pel joglar Joan podria permetre pensar que eren per serveis prestats en el curs del setge d'Albarrasí.
35. «ioculatori nostro».
36. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 78, f. 12v).
37. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 85, f. 52r); ed. TRENCHS ÒDENA, J. *Documents de cancelle-ria...*, doc. 104.

Jaume II, que es fa difícil precisar. De fet, encara a principi del segle XIV, Bernat Percasset, el principal i més ben documentat joglar del rei Jaume II, i del qual, tot i així, no en coneixem l'ofici, semblaria ser compensat amb rendes, a més d'alguns pagaments graciosos, però no resulten quitacions o un sou regular pagat pel tresorer. Així, doncs, la concessió d'una renda vitalícia, l'hem d'entendre com a sou i pagament pels oficis prestats? Semblaria que sí, tot i que es necessita una anàlisi més en profunditat, tal vegada amb una comparació entre les formes de pagament d'altre personal que apareix al seguici reial³⁸.

Les formes de contractació i retribució dels joglars i músics al llarg del temps és un tema que resta per estudiar³⁹. De totes maneres, les escasses notícies que tenim pel segle XIII semblen anar d'acord amb les constitucions del rei Jaume de 1235, ja que, tant en el cas del monarca, com en el dels infants o dels nobles, els pocs que tenim testimoniats, les fonts no permeten documentar més d'un joglar al servei del senyor al mateix temps.

Finalment, consta el pagament de més de 1.000 sous que s'havien despès per joglars quan el rei Alfons X de Castella va estar a València⁴⁰. No és l'única vegada que resulta documentada la presència de músics en vistes reials, tot i que, com es dona pels casaments o les coronacions —per la d'Alfons II es va despendre la mateixa quantitat de 1.000 sous⁴¹—, molts han de ser trompetes i no exactament músics que interpretaven melodies, del tipus que fos⁴². Els trompetes, que també trobem assenyalats a la documentació com trompadors o anafilers, sense que, de moment, en sigui del tot clara la diferència, tenen un perfil professional que cal estudiar més en detall. De fet, semblarien tenir unes funcions, i en conseqüència unes habilitats musicals, que poden ser diferents. En alguns casos es diria que es dediquen principalment a marcar etapes en els desplaçaments, tot anunciant l'entrada del rei o de l'infant en algun centre habitat, o els moviments militars. Entre altres funcions que desenvolupen, i que tenim testimoniades amb seguretat al segle XIV, però que havien de ser presents també al XIII, hi havia la d'acompanyar crides municipals o servir en les galeres, mar-

38. Sobre Bernat Percasset i els canvis en les formes de pagament, vegeu el treball de Stefano M. Cingolani i Carles Vela a la propera monografia del III Congrés Internacional El Patrimoni Musical de la Corona d'Aragó (en premsa).

39. En l'àmbit del projecte MiMus aquest estudi anirà a càrrec de Carles Vela.

40. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 62r), ja citat; el pagament és del 21 de març de 1271.

41. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 65, f. 142v); ed. TRENCHS ÓDENA, J. *Documentos de cancel·leria...*, doc. 65.

42. Vid. CINGOLANI, Stefano M. «Entretenimientos, placeres, fiestas y juegos en la corte de los reyes de Aragón en el siglo XIV». En *la España Medieval*, 39 (2016), p. 225-248.

car les pautes dels banquets reials⁴³ i, finalment, participar en festes i cerimònies⁴⁴. Tot i així, sabem que almenys al segle XIV podien integrar cobles de ministrers. Apareixen, juntament amb altres instrumentistes, en miniatures també del mateix segle XIII, com algunes on el tema és el rei David, músic per excel·lència, tot i així s'hauria de veure en quina mesura aquestes miniatures responen a situacions reals o reproduïxen llocs comuns tradicionals. Aquest conjunt de fets, de totes maneres, deixa oberta la possibilitat a que els trompetes podien tenir diferents funcions, i també capacitats, tot i que segurament no tots els trompetes podien tocar en diferents àmbits musicals. Tant sols un estudi prosopogràfic detallat de la documentació de la MiMus DB —on, de totes maneres, no són recollits els trompetes que apareixen només en el cas de crides municipals— podrà aclarir alguns d'aquests dubtes.

La crítica ha notat més d'un cop cert desinterès del rei Jaume envers la poesia —i quan es parla de trobadors a Catalunya gairebé sempre es passa directament de Pere I el Catòlic a Pere II el Gran— així com la seva incomprensió de la cultura cortesana⁴⁵. Aquest fet ha estat diversament explicat, atribuint la causa bé a les conseqüències de la croada contra els albigesos, bé, i millor encara, a l'allunyament del rei Jaume d'Occitània en general (i en un moment en què, a més, el comtat de Provença va deixar definitivament de ser regit pel rei d'Aragó). Al mateix temps, em pregunto si no ens trobem davant d'un error, almenys en part, de perspectiva.

No hi ha dubtes respecte a una més estreta vinculació per part dels reis Alfons I el Cast i Pere I el Catòlic amb la poesia trobadoresca i amb els seus poetes transalpins, com assenyalen les peces escrites per Alfons I, les dedicatòries de poemes, o les al·lusions als dos monarques bé a les líriques, i bé a les *vidas* dels trobadors. També s'ha destacat el paper polític que tenia aquesta vinculació amb els poetes occitans i amb els valors que expressava la seva poesia⁴⁶. Els dos monarques, però no pas Jaume I,

43. Vid. CINGOLANI, Stefano M. «*Joculatores, ministrerios, cantores en las Ordinacions de la Casa i Cort del rey Pedro el Ceremonioso. Espacios y momentos para música y poesía en el microcosmos curial*». *Medievalismo*, 30 (2021), p. 149-178.

44. En el cas dels bans pregonats el 1289 o el 1301 per Guillem de Pirera, que es veuran més endavant, hem de creure que el pregó havia de ser acompanyat per trompetes i tabalers que havien de cridar l'atenció de la ciutadania.

45. Vid. CINGOLANI, Stefano M. *Jaume I. Història i mite d'un rei*. Barcelona, edicions 62, 2007, p. 69-84, i la intervenció de Miriam Cabré en aquest mateix volum.

46. ESPADALER, Anton Maria. «La Catalogna dei re». *Lo spazio letterario del medioevo, 2: Il medioevo volgare, I: La produzione del testo, II*. Piero Boitani (ed.). Roma, Salerno Editrice, p. 873-933; i CABRÉ, Miriam. «La lírica d'arrel trobadoresca». *Literatura medieval (I). Dels orígens al segle XIV*. Lola Badia (dir.), dins BROCH, Àlex (ed.). *Història de la Literatura Cata-*

passaren llargues temporades a Occitània i van estar estretament involucrats en la seva política. De fet, les *vidas* tan sols ens parlen de tres trobadors que havien viatjat personalment a Catalunya o a l'Aragó, mentre totes les altres vegades el contacte entre el poeta i el monarca, bé Alfons I i bé Pere I, es dona més al nord dels Pirineus.

Les *vidas* parlen d'Aimeric de Peguilhan (...1190-1221...), el qual, tanmateix, tan sols hauria entrat en contacte amb Guillem de Berguedà per després dirigir-se a la Cort de Castella. És possible que, més endavant, hagués tingut relacions amb el rei Pere I, al qual dedica uns poemes, així mateix aquest fet no és cap garantia de la seva presència física a Catalunya i, de totes maneres, es troba absolutament fora de la possibilitat de trobar-ne rastre a la documentació⁴⁷.

Un segon cas és el d'Uc de Saint Circ, el qual, després d'haver estat molt de temps al Peiteu, segons la seva *vida*, va estar «pois en Cataloingna et en Arragon et en Espaingna, ab lo bon rei Amfos et ab lo rei Amfos de Lion et ab lo rei Peire d'Arragon», per després passar a Provença i a Itàlia⁴⁸. Si tenim en compte els escassos elements biogràfics segurs relatius al trobador, sembla que es va tractar d'uns viatges a través de la Península, i no d'una estada perllongada a la Cort aragonesa —si de cas l'estada llarga seria amb el rei Alfons IX de Lleó, ja que l'esment dels tres noms, amb el rei de Lleó entre els dos reis d'Aragó, faria pensar en un viatge d'anada des de Catalunya/Aragó abans de 1196, cap a Lleó, amb la tornada en un moment impossible de precisar i que, de totes maneres, ha d'haver estat abans de setembre de 1213, que és quan el rei Pere mor a Muret⁴⁹.

El tercer cas és el d'Aimeric de Belenoi, el qual, sempre segons la *vida*, «pois s'en anet en Cataloingna et estet lai tro qu'el mori»⁵⁰. Les dates extremes conegudes de la seva vida, 1216-1243, fan quasi impossible trobar-lo testimoniats als documents de la Cancelleria. Tot i que la seva estada a Catalunya semblaria ser segura, no hauria deixat rastre documental, ni al repartiment de terres de València⁵¹. També sembla cert el contacte directe del trobador amb el rei Jaume, a qui dedica un poema en què el crida en causa⁵². L'absència aparent de remuneracions o recompenses per part del

lana. Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Barcino, 2013, vol. I, p. 220-260 amb bibliografia precedent.

47. RIQUER, Martín de. *Los trovadores. Historia literaria y textos*. 3 vols. Barcelona, Planeta, 1975, p. 963-966.

48. BOUTIÈRE, J. i SCHUTZ, A. *Biographies des troubadours...*, p. 239-240.

49. RIQUER, M. *Los trovadores...*, p. 1339-1340.

50. BOUTIÈRE, J. i SCHUTZ, A. *Biographies des troubadours...*, p. 255.

51. RIQUER, M. *Los trovadores...*, p. 1298-1299.

52. *Ibid.*, p. 263.

monarca deixaria creure que, malgrat el possible paper com a vehicle de difusió de poesia, el seu contacte amb la Cort i, per tant, l'eventual patronatge reial, degué ser més aviat puntual, si no gairebé inexistent.

En general, als poemes de trobadors, el rei Jaume és objecte bé de crítiques per haver abandonat Occitània, bé de crides per tal que hi intervingui⁵³. Així mateix, i en línia amb allò que acabo de dir, ens haurem de plantejar: com van fer arribar els trobadors aquests poemes al rei d'Aragó? És difícil que ells mateixos s'haguessin desplaçat per cantar-los davant del monarca, especialment en el cas de poemes crítics⁵⁴. Havien enviat algun joglar, del qual no en tenim record a la documentació? O es van limitar a enviar els textos, sense la música corresponent? Tindríem el cas de Peire Cardenal, el qual, segons la *vida*, anava per les corts amb un joglar que cantava els seus sirventesos, i que «molt fo onratz e grazitz per mon seingnor lo bon rei Jacme d'Arragon e per onratz barons»⁵⁵. El to normalment moral de les líriques del trobador fa entenedor que el rei l'havia aollit bé i l'havia honrat, al mateix temps, però, no disposem de cap rastre documental segur de la seva presència davant de Jaume I, si no l'hem de veure en un dels múltiples Pere presents a la documentació. Hauríem, doncs, de creure que el contacte fou en una de les estades del monarca a Montpeller?

Com a conseqüència d'aquestes consideracions, em sembla més creïble pensar que el patronatge directe (de la forma que fos) i les actuacions cortesanes que portaren els dos reis d'Aragó, Alfons I i Pere I, a ser tan presents a la literatura del sud de França s'esdevingueren majoritàriament en terres occitanes, on tenien un sentit polític, però no necessàriament també a les de la Corona d'Aragó, per a les quals no tenim cap prova positiva més enllà de les puntuals ja esmentades i que no són sufragades per evidències documentals que les concretin en el temps i en l'espai. També hem de tenir en consideració el fet que molts poemes són enviats als monarques, signe que els poetes no es trobaven en aquell moment en la seva presència⁵⁶.

53. Vid. CABRÉ, M. «La lírica d'arrel trobadoresca»..., p. 249-254 i el seu capítol en aquest mateix volum.

54. Això du a la qüestió, que ignoro si ha estat mai plantejada, de qui patrocina, en molts casos, la composició i difusió dels sirventesos, quan aquests no són obra d'algun trobador amb recursos, com ara Bertrand de Born i Guillem de Berguedà, o quan els podem veure com estretament lligats a actuacions propagandístiques.

55. BOUTIÈRE, J. i SCHUTZ, A. *Biographies des troubadours*..., p. 335.

56. Ens hauríem de preguntar l'exacte significat d'aquestes relacions a distància i com podien, o no, comportar un real patronatge per part dels monarques.

Aquest conjunt de constatacions aconsellaria una més profunda reflexió respecte al tipus de vinculació de la monarquia amb la lírica dels trobadors, al mateix temps que deixa oberta la qüestió de com aquesta mateixa poesia, a través de quins canals i possibles patronatges, es va difondre per Catalunya.

Sens dubte, la tradició manuscrita de la lírica trobadoresca ens garanteix la circulació de les seves composicions al sud dels Pirineus, però, com hi van arribar? Dutes pels mateixos trobadors o per algun joglar? O, fins i tot, només en col·leccions de textos, que van ser llegits, imitats i copiats? El testimoni del poema *Cabra joglar*, per posar un exemple, faria més responsables d'aquesta circulació els joglars, al mateix temps que revelaria un considerable retard en el coneixement de les novetats líriques⁵⁷.

Els filòlegs han localitzat manuscrits catalans, o d'origen català, transmissors de lírica trobadoresca, tots molt tardans⁵⁸; al mateix temps cal que ens preguntem també, tot i no poder oferir una resposta clara, a què corresponia l'esment a «un llibre de cançons»⁵⁹ que Pere d'Hort havia comprat a Osca⁶⁰ per al rei Alfons II, i si pot ser un indici d'aquesta circulació manuscrita, potser amb notació musical⁶¹.

Arribats fins aquí, què en podem dir de la música? A què es deu l'absència de notació als manuscrits catalans, en especial al gran cançoner *Sg* (*E-Bc*, Ms. 146)? És conegut que només es conserva una part mínima de la música dels poemes dels trobadors, i que, especialment els manuscrits tardans, com és el cas de *Sg*, estan més interessats en el text que no pas en la melodia. Això mostraria que la part performativa, aquella que és especialment obra dels joglars, és la més feble i efímera, i que la difusió de la lírica gràcies als manuscrits garanteix l'interès del públic pel contingut i la forma, i molt menys per la part espectacular, que és la que ens ocupa en aquesta ocasió. De

57. CINGOLANI, Stefano M. «The *Sirventes-ensenhamen* of Guerau de Cabrera: A proposal for a new interpretation». *Journal of Hispanic Research*, 1 (1992-1993), p. 191-201.

58. *Vid.* CABRÉ, M. «La recepció dels trobadors a Catalunya...»; i ALBERNI, Anna. «L'última cançó dels trobadors a Catalunya: el cançoner *VeAg* i la tradició manuscrita llenguadociana». *La tradizione della lirica nel Medioevo romanzo. Problemi di filologia formale*. Lino Leonardi (ed.). Edizioni del Galluzzo, Firenze, 2011, p. 109-152.

59. «*unius libri cancionum*», MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 85, f. 39v); reg. TRENCHS, J. *Documents de cancelleria...*, doc. 102.

60. Sabem que a Jaca hi havia una nombrosa colònia occitana, fins al punt que encara al segle XIII la principal llengua vehicular de la ciutat era justament l'occità, *vid.* TOMÁS FACI, Guillerme. *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el reino de Aragón*. Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2020, p. 544-563.

61. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 85, f. 39v); ed. TRENCHS, J. *Documents de cancelleria...*, doc. 102.

totes maneres, que almenys algun poema va circular amb música ens ho assegura la presència de citacions musicals a textos posteriors⁶².

Com s'ha d'interpretar aquesta dissociació, que va més enllà del cas específic de la Corona d'Aragó, ja que afecta el conjunt de la recepció de la lírica dels trobadors? Evidentment, si una resposta és possible, supera les meves competències i els objectius d'aquest treball. Tot i així, em sembla que s'ha de remarcar com la presència de cançoners no garanteix el coneixement de la música dels textos, i que els canals de difusió i conservació poden ser diversos i no necessàriament tots lligats a ambients cortesans⁶³.

Aquestes preguntes, d'impossible resposta, al meu entendre no són del tot inútils, perquè, davant l'absència de trobadors d'identitat segura en els ambients propers al rei i a l'infant Pere, ens hem de preguntar com circulava, i per quins canals, la poesia que d'alguna manera s'hi havia de conèixer. Entre els trobadors que haurien d'haver sovintejat a la Cort dels reis d'Aragó s'han proposat Guilhèm de Montanhagol, Paulet de Marsella, Folquet (de Lunel), un Dalfinet⁶⁴ i, més dubtosament, Guiraut Riquier⁶⁵. Però el Folquet i el Delfinet presents a la documentació no hi apareixen mai com a joglars, i els seus són noms comuns entre els mossos del seguici del rei o de l'infant. Guilhèm de Montanhagol el tindriem testimoniats dues vegades, una al repartiment de València, en data 17 de setembre de 1238; i un segon cas, on apareixeria entre els acompanyants de l'infant Pere mentre viatjava. Fa

62. Per exemple, hi ha peces trobadoresques, entre les quals la famosa *Can vei la lauzeta mover* de Bernat de Ventadorn, citades en representacions teatrals posteriors, vegeu *El misteri de l'Assumpció de la catedral de València*. Estudi, edició crítica i adaptació dramàtica de Francesc Massip Bonet, proposta musical de Maricarmen Gómez Muntané. València, Academia dels Nocturns, Escenes-Universitat de València, 2013, p. 19-21. Vegeu també, sempre en context eclesiàstic, o para eclesiàstic, el misteri occità de santa Agnès. Sobre l'absència de la música als cançoners catalans, *vid.* ALBERNI, Anna i LANNUTTI, Sofia. «Lay ves França. Les structures formelles de la musique et de la poésie dans la lyrique catalane du Moyen Âge». *Les nocés de Philologie et Musicologie. Texte et musique au Moyen Âge: sources et transmission*. Christelle Cazaux-Kowalski, Christelle Chaillou-Amadiéu, Anne-Zoe Rillon-Marne i Fabio Zinelli (ed.). París, Garnier (Rencontres-Civilisation médiévale), 2017, p. 389-391.
63. LANNUTTI, Sofia. «L'ultimo canto: Musica e poesia nella lirica catalana del medioevo (con una nuova edizione del Cançoneret de Sant Joan de les Abadesses)». *Romance Philology*, LXVI, 2 (2012), p. 309-363.
64. CABRÉ, M. *Cerverí de Girona...*, p. 31, els considerava trobadors, plantejant que Folquet devia ser Folquet de Lunel, ja vaig proposar una visió diferent a CINGOLANI, S. «Joglars, ministrers i xantres...», p. 243, nota 27.
65. LÓPEZ ELUM, Pedro. «Contribución al estudio de los juglares en la época de Jaime I». *Ligazas*, 4 (1972), p. 245-258.

uns anys, Vicenç Beltran⁶⁶ es va encarregar de demostrar que, en aquest segon cas, “Guillem” és una mala lectura per “Guerau”, tot i que encara creu que el colonitzador de València podria haver estat el trobador. Així mateix, també aquesta possibilitat em sembla molt dubtosa per dues raons: en primer lloc perquè, al contrari d'altres joglars que apareixen al repartiment, no se n'assenyala la professió; i, en segon lloc, perquè qui s'havia beneficiat d'una assignació de les terres de nova conquesta hi havia de residir, mentre que al cap de poc temps trobarem el trobador novament a Occitània, així que em sembla més raonable pensar que es tracta tan sols d'un homònim del trobador. Finalment, Guiraut Riquier és el desenvolupament impropri d'un nom abreujat com G. R., és a dir, Guillem Ramon. L'únic d'aquests assenyalat de manera clara com a joglar és un tal Paulet, que apareix dos cops als comptes de desplaçament de l'infant Pere en 1262 i en 1268, però res ens assegura que s'hagi d'identificar amb el trobador Paulet de Marsella, fet que queda com una mera, tot i que raonable, hipòtesi⁶⁷.

Els documents relatius a l'infant Pere no aporten gaire més informació, especialment en relació amb els espais curials. De fet, en la seva etapa com a infant, gairebé tots es refereixen a la presència de trompetes i de joglars que el segueien en els seus desplaçaments, mentre que, com a rei, tan sols trobem la confirmació d'algunes donacions fetes pel seu pare a joglars com Cerverí de Girona o Miquel Aguilar.

El gust que l'infant (del rei, de fet, no en sabem gairebé res de positiu) tenia per l'entreteniment és clarament assenyalat per la presència de diferents joglars en el seu seguici, com ara Pere joglar el 1261⁶⁸; el mateix Pere, juntament amb Pere joglar de Tunis i Paulet, l'any 1262⁶⁹; dos joglars anònims l'any 1267⁷⁰; un Cervera/Cerverí sempre el 1267⁷¹, que s'ha acostumat a identificar amb Cerverí de Girona, però que mai apareix com a joglar en aquests comptes, així que no en podem estar completament segurs; un trobador de Vilarnau, Guillem Blanc, altres dos joglars anònims, l'any 1267, un joglar gascó, Paulet, un joglar de Navarra i Peironet l'any 1268⁷²; uns joglars

66. Vid. BELTRAN I PEPIÓ, Vicenç. «Guilhem de Montanhagol, *faidit?*». *800 Anys després de Murret: els trobadors i les relacions catalanooccitanes*. Vicenç Beltran, Tomàs Martínez i Irene Capdevila (ed.). Barcelona, Universitat de Barcelona, 2014, p. 53-73.

67. Vid. SOLDEVILA, Ferran. *Pere el Gran. Primera part: l'infant*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995 [1950], p. 185-195.

68. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 27, f. 58r-57r).

69. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 27, f. 73v-75v); cit. ANGLÈS, H. *La música a Catalunya...*, p. 322.

70. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 33, f. 31v-32r).

71. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 33, f. 29v-32v); cit. SOLDEVILA, F. *Pere el Gran...*, p. 250.

72. Respectivament, MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 33, f. 19v-20r); cit. MIRET I SANS, Joaquim. «Viaticges de l'infant Pere, fill de Jaume I en els anys 1268-69». *Butlletí del centre excursions*.

sarraïns; Cerverí i un Maaluix, jueu, el 1269, que es podria identificar amb el joglar Maaluix Alcoquí, sense poder-ho afirmar amb certesa⁷³.

Com sempre, sense poder saber les especialitats d'aquests joglars, es pot notar com l'infant aprecia molt més llur companyia que no pas el seu pare, i també es percep certa presència de joglars forans, com el de Gascunya o el de Navarra —Pere de Tunis l'haurem de considerar com un sarraí convers, atès el nom cristià, i no com un joglar forà?—. La circulació de joglars estrangers seria confirmada també per Falconet, a qui l'infant Alfons concedeix un salconduit per poder-se desplaçar per les terres de la Corona i anar cap al seu pare⁷⁴, i pels joglars del rei Sanç IV de Castella, als quals el rei Alfons fa un pagament de gràcia el 1288⁷⁵.

Si extrapolem les escasses dades documentals fins ara analitzades, podem percebre la presència relativament abundant de joglars entre les classes privilegiades, al mateix temps, el fet que no en puguem saber l'especialitat no permet fer-nos una idea clara dels gustos i, doncs, de quina forma d'entreteniment proporcionaven, si musical o d'una altra mena.

Finalment, hi ha una ulterior qüestió que la documentació ens permet tan sols bescollir —respecte a la qual és arriscat fer extrapolacions al segle XIII—, com és la de la difusió de la pràctica musical entre aficionats, pràctica, d'altra banda, que costa poder documentar també per èpoques posteriors i que ens és certificada, per exemple, pel considerable nombre de lutiers documentats a Barcelona als segles XIV i XV. L'inventari dels béns de Ramon de Rocafull, noble occità que havia participat en la conquesta de València, redactat l'any 1255, mostra com aquest posseïa un llaüt, una viola i unes trompetes⁷⁶. Menys les trompetes, els dos instruments de corda podien ser per ús personal.

Si tornem a les ordinacions de Jaume I de 1235, veiem que les dades proporcionades per la documentació, per escasses que siguin, d'alguna manera hi corresponen:

sionista de Catalunya, 18 (1908), p. 204; MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 33, f. 34r-40r); cit. SOLDEVILA, F. *Pere el Gran...*, p. 193; MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 33, f. 51v); cit. MIRET I SANS, J. «Viatges de l'infant Pere...», p. 203 i MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 33, f. 57v).

73. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 34, f. 57v-71r); cit. SOLDEVILA, F. *Pere el Gran...*, p. 250.

74. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 62, f. 127r); ed. SOLDEVILA, F. «Més notícies sobre joglars...», doc. 4.

75. MiMus DB (ACA, Cancelleria, reg. 79, f. 75r); ed. TRENCHS, J. *Documents de cancelleria...*, doc. 92.

76. Vid. FURIÓ, Antoni. «Música i músics a la Ribera del Xúquer en la baixa edat mitjana». *Estudis històrics sobre la Ribera del Xúquer. XV Assemblea d'Història de la Ribera de Benimodo, novembre de 2012*. Pau Armengol Machí (ed.). Benimodo, Torres impressors, 2015, p. 93.

no sols tenim testimoniats joglars de nobles, en especial d'una dona, Guilleuma de Montcada, sinó també els de la Casa de reis o infants —deixant de banda els ocasionals—, que, tal com en parlava el rei, no semblen ser gaire nombrosos. Com casa aquesta situació amb allò que suggereixen altres fonts, o amb allò que ha estat dit o hipotitzat per la crítica?

Si mirem les fonts iconogràfiques, s'ha de dir que la presència de joglars, siguin músics, dansaires o contorsionistes, és àmplia i comuna a les terres de la Corona d'Aragó, i prové gairebé tota de capitells o miniatures de textos religiosos. El problema que presenten les fonts iconogràfiques d'àmbit eclesiàstic és que poden reproduir tòpics iconogràfics difícils de situar en uns espais reals i que, de totes maneres, serien més aviat urbans. Un exemple clar d'aquesta problemàtica, i la única situació que es podria referir a àmbits cortesans és la representació del rei David com a músic, sovint acompanyat per altres instrumentistes. Fins a quin punt podem interpretar aquestes escenes com a actualitzacions de situacions contemporànies i no, senzillament, com la reproducció de llocs comuns figuratius?

Una altra cosa són les miniatures de manuscrits, que representen més aviat escenes festives quotidianes —que s'haurien d'analitzar en comparació amb la literatura—, que difícilment es poden referir al segle XIII i que, de totes maneres, no provenen de terres de la Corona d'Aragó⁷⁷.

De fet, un testimoni gairebé únic d'escenes musicals en un ambient cortesà ibèric d'aquesta època prové dels manuscrits de les *Cantigas de santa Maria* d'Alfons X⁷⁸. En especial, el ms. Escorial b.I.1, que presenta com una galeria de tots els instruments utilitzats a l'època. En quina mesura podem entendre aquestes miniatures com una representació real de vida cortesana, o hem de pensar en una idealització de situacions concretes? Ens trobem davant d'una activitat gairebé diària, tal com es percep clarament per la documentació del segle XIV, o més aviat d'uns moments excepcionals? I el mateix discurs es pot fer per les miniatures de trobadors en alguns cançons del segle XIV. També s'ha de destacar que les miniatures alfonsines, al contrari

77. Sobre la iconografia es poden veure PIETRINI, Sandra. *I giullari nell'immaginario medievale*. Roma, Bulzoni, 2011; CLOUZOT, Martine. *Images de musiciens (1350-1500), Typologies, figurations et pratiques sociales*. Turnhout, Brepols, 2007; i CLOUZOT, Martine. *Le Jongleur. Mémoire de l'Image au Moyen Age*. Berna, Peter Lang, 2011; l'escena que més s'assemblaria a una de cortesana és la repetida presència del rei David amb músics, així mateix amb quina seguretat podem pensar que reproduceix també un fet contemporani?

78. Vid. VALVERDE, Checa. *Cantigas de santa Maria*, en línia <www.academia.edu/35697563/Cantigas_de_Santa_Maria> [consulta 07-09-2021].

que les dels cançoners, donen exclusiu espai visual als músics i als seus instruments i no s'hi veu ningú que canti, amb la possible excepció d'aquella en què és Alfons qui compon alguna cantiga i té músics (que podem interpretar com un eco de les que tenen com a protagonista el rei David). Haurem de suposar que algun dels instrumentistes també devia cantar, però no es fa gens evident.

Al mateix temps, les miniatures o els capitells, així com alguns joglars que ja hem vist, testimonien la presència de la música fora dels àmbits directament reials. És a dir, que també els espais urbans, i no sols els de Barcelona, podien estar plens de sons en certes ocasions. I això més enllà de les crides dels pregons acompanyades pels trompetes. La presència dels dos joglars esmentats més amunt a Barcelona, Benvinguda i Bernat, ens garanteix que hi havia d'haver activitats, almenys en part, acompanyades per la música. És molt possible, tot i que les fonts no són sempre clares, en especial pel que fa a cronologia, que a les festes populars del desembre de les dignitats efímeres, com el bisbetó, el rei Pàxero o Moixó, o a la festa de l'ase, les diferents accions estiguessin acompanyades de cant i/o música⁷⁹. Al mateix temps, hi devia haver música també a casaments i festes privades, tot i que la suposició implica retrodatar testimonis de ple segle XIV.

Finalment, hi havia activitat festiva i musical en certa mesura espontània, tal com mostren certes prohibicions municipals. El 19 de juliol de 1289, el saig Guillem Perera pregonava a Barcelona el ban amb el qual es prohibia «anar de nits ab estruments»⁸⁰. En la renovació de les ordenacions de 1301, s'establia que «null hom, ne nulla fembra, no gos anar per Barcelona de nits sonant ab estruments, ab lum o menys de lum. E qui contra farà, perdrà los estruments, qui sien trencats, e mostrats trencats en la cort públicament»⁸¹. Més tard, en unes ordenacions emeses a Valls, l'11 de juny de 1319, hi trobem: «Item, ordonaren que nuyl hom estrany ni privat no gos anar de nit ab estruments, ni port espea ni meneres ni bordó ni altres armes vedades; e qui contra farà, pach de pena, per cada vegada, XX sous, e perdrà los estrumens e les armes»⁸².

Aquests serien els únics casos coneguts a Catalunya de prohibicions municipals de l'activitat musical nocturna al carrers que haurem d'entendre com espontània. I

79. Vid. MASSIP BONET, Francesc. *Història del teatre català. Dels orígens a 1800*. Tarragona, Arola, 2007, p. 79-101; i GARCÍA HERRERO, M.^a del Carmen. *Los jóvenes en la Baja Edad Media. Estudios y testimonios*. Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2018, p. 149-209.

80. CARRERAS CANDI, Francesc. «Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (segle XIII a XVII)». *Butlletí de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 11 (1924), p. 300.

81. *Ibid.*, p. 303.

82. CARRERAS CANDI, F. «Ordinacions urbanes...», p. 293.

a les ciutats i viles on no tenim testimoniades prohibicions, en el cas de conservar ordinacions municipals, com ho hem d'interpretar? Més permissivitat? O haurem d'entendre que aquest gènere de normativa només es dona després d'haver-hi hagut problemes al municipi? A València, per exemple, entre 1296 i 1345, no hi ha cap reglamentació d'aquest tipus⁸³. Tot i que és encara posterior, a la investigació i al procés duts a terme a Tàrrrega l'any 1325 per la mort d'un joglar en ocasió d'una revetlla nocturna en la qual «alguns macips o joves de la vila de Tàrrrega anaren amb mims per la vila *viulàn*»⁸⁴ no es parla mai de prohibicions al respecte, al contrari, es diu que ho feren amb l'aprovació del batlle⁸⁵.

És possible que aquestes situacions amb cert grau de desordre o d'improvisació portessin a contractar joglars de manera oficial per tal d'entretenir els habitants de la vila almenys un dia a la setmana, oferint música i balls. Ho tenim testimoniats per primer cop a l'Aragó, a Puertomingalvo, on el 1329, els joves del poble contracten Jaime Sanz «jutglar de tanbor e de flauiol» perquè toqui els diumenges, les festes i pels casaments⁸⁶. A Castelló d'Empúries, l'abril de 1331, són els paraires que contracten tres mims de Perpinyà, Berenguer Voló, Jaume Voló i Guillem Tauler, perquè vinguin a Castelló amb els seus tambors, sistre i flabiol per tocar «pel solaç i l'honor»⁸⁷ del gremi, i possiblement, també, en ocasió de les noces de l'infant Pere amb Joana de Foix; pocs dies després, són els pellissers de la vila que contracten, amb les mateixes finalitats, Pere Company, de Santa Coloma de Farners, Pere de Déu, de Brunyola, i Pere Sastre, de Sant Andreu d'Alou, mims amb els mateixos instruments, per tocar els diumenges, la festa de Pentecostes i, possiblement, també per les noces del comte⁸⁸. Finalment, a Besalú, per l'abril de 1335, els prohoms de la vila es preocupen per proporcionar «la dansa i el solaç en la dita vila, i de portar els mims i els trompetes per estimular o realitzar el dit solaç»⁸⁹. Es fa impossible de dir si són pràctiques pos-

83. Vid. *Llibre d'establiments i ordenacions de la ciutat de València. I (1296-1345)*. Antoni Furió i Ferran Garcia Oliver (ed.). València, Publicacions de la Universitat de València, 2007.

84. «aliqui mancipii sive iuvenes ville Tarrege irent cum mimmis per ipsam villam *viulàn*».

85. MiMus DB (ACA, Cancelleria, Processos en Quart 1325b i ACA, Cancelleria, reg. 227, f. 214rv), ed. VINYOLÉS, Teresa. *Una cercavila nocturna a la Tàrrrega medieval*. Tàrrrega, Ajuntament de Tàrrrega, 2002 (edició amb errors).

86. GARCÍA HERRERO, M. C. *Los jóvenes en la Baja Edad Media...*, p. 181, 343-344.

87. «ad solacium et honorem».

88. MiMus DB (AHG, Castelló 2105, f. 39v-40r i f. 45r) i vid. CINGOLANI, Stefano M., i COLOMER CASAMITJANA, Joel. *El matrimoni entre l'infant Pere d'Aragó i Joana de Foix-Bearn. Política europea i impacte local*. IRCVM-Premis, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2022.

89. «de tripudio sive solacio faciendo in villa predicta, et de mimmis et tubicinatoribus conducendis pro exercendo seu faciendo solacio supradicto», MiMus DB (ACGAX, Notarials,

teriors a l'època que ens interessa, evolució d'altres de més espontànies i que s'havien de reglamentar, o és que el silenci en èpoques més antigues es deu principalment a l'escassa quantitat de documentació municipal i notarial conservada pel segle XIII.

Desgraciadament, tant les ordenances municipals com els contractes amb joglars per amenitzar l'entreteniment col·lectiu d'una manera reglada, no donen pistes sobre el tipus de música que tocaven, ni si aquesta era exclusivament instrumental o no (en alguns casos hi haurem de veure un joglar que toca més d'un instrument alhora, com mostren algunes fonts iconogràfiques i el contracte de Puertomingalvo). Les actes dels interrogatoris previs al procés de Tàrrrega proporcionen detalls precisos de qui formava part del grup, als quals es refereix ara com a joves, ara com a joglars i mims, i de quins instruments tocaven (trompetes, flauta, cabreta i un tambor), però no detalla que hi hagués també cant, ja que només es parla de tocar i que hi hagueren balls.

En el fons, l'únic testimoni musical que tenim del segle XIII, i que ens du a uns ambients externs a l'entorn reial (que no vol dir, en principi, que les peces no hi poguessin ser conegudes), és el mal anomenat *Cançoneret de Sant Joan de les Abadeses*⁹⁰, de fet quatre poemes en forma de dansa amb música, anotats per un notari melòman de la vila en els espais en blanc d'un protocol notarial⁹¹. Aquests poemes, per una banda, certifiquen la circulació de poesia, que no es pot adscriure sense més a la lírica cortesana, en un arc geogràfic que va des del nord d'Itàlia fins a Catalunya, un tipus de lírica que, amb diferents i variades influències, trobem atestada en altres fonts allunyades d'ambients cortesans, bé per uns notaris de Castelló d'Empúries⁹², o bé en l'anomenat *Cançoneret de Ripoll*⁹³. Així mateix, els poemes de Sant Joan, i sobre-

Besalú, Pere Mallorques, Liber, reg. 42, f. 30rv). He d'agraciar a Joel Colomer que m'hagi fet conèixer aquest document.

90. Vid. LANNUTTI, S. «L'ultimo canto...».

91. Diu Higiní Anglès que el bifoli va ser trobat folrant les cobertes d'un protocol notarial (ANGLÈS, H. *La música a Catalunya...*, p. 182), i que correspon a dos folis d'un protocol d'un notari del qual no en coneixem tampoc el nom, tot i que, per la meua experiència, en els protocols del segle XIII difícilment consta aquest nom; de totes maneres, podria tractar-se de Ramon Gener, que actuava a la notaria de Sant Joan almenys entre 1260 i 1299, vegeu *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*. Joan Ferrer i Godoy (ed.). Barcelona, Fundació Noguera, 2009. Sobre la història del fragment, vid. ulteriors aclariments a FERRER I GODOY, Joan. «El Cançoner trobadoresc de Sant Joan de les Abadesses: estat de la qüestió, història arxivística i context de producció». *Mot so razo*, 18 (2019), p. 55-70.

92. PUJOL I CANELLES, Miquel. *Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries*. Figueres, Patronat Francesc Eiximenis-Institut d'Estudis Empordanesos, 2001.

93. BADIA, Lola. *Poesia catalana del s. XIV. Edició i estudi del Cançoneret de Ripoll*. Barcelona, Quaderns Crema, 1983.

tot els del *Cançoneret de Ripoll*, que són de ple segle XIV, no ens permeten retrodatar amb total seguretat aquest tipus de producció poètica i la seva circulació al regnat de Jaume I.

Les reflexions i els dubtes fins ara presentats mostren com les diferents tipologies de fonts, i l'anàlisi que n'han fet els especialistes, ens du a una situació en què és força difícil compaginar totes les dades, ja que la realitat dibuixada pels filòlegs resulta bastant diferent, gairebé oposada, a la que podem testimoniar per la documentació. Com anunciava al començament, he plantejat dubtes i aixecat cauteles, més que no pas donar respostes. Però crec que era el meu deure analitzar les fonts, en especial les documentals, que són les que millor conec, abans de poder proposar una presentació general, amb tots els seus matisos, de l'activitat musical profana al temps de Jaume I. El resultat, tal vegada decebedor o força reductiu, d'aquesta anàlisi, resulta força diferent d'allò que normalment es troba a la bibliografia. Em sembla evident, doncs, que s'ha de trobar un equilibri que superi aquesta diferència per poder arribar a dibuixar, o almenys intuir, una reconstrucció en què no sigui tot d'un color o en què hi apareguin dos mons aparentment irreconciliables, sinó que es pugui presentar una realitat històrica més complexa i completa.